

יעקב שמואל שפיגל

תשובת ר' שמואל ב"ר חיים פינטו בעניין סומא בברכת יוצר המאורות ובורא מאורי האש

אין בידינו פרטים רבים על ר' שמואל ב"ר חיים פינטו. ככל הידוע הוא פעל סביב שנת ת"מ, והחליף דברים עם ר' יוסף אלמושנינו בעל שו"ת עדות ביהוסף. תשובותיו וחידושי נמצאים בכתב יד הנמצא באוסף כתבי יד שבספריית גינצבורג במוסקבה מספר 398, וצילום שלו נמצא במכון לתצלומים של כתבי יד עבריים שבספרייה הלאומית בירושלים ס' 27976. תשובה של ר' שמואל ושל ר' אהרן בן חיים (השני) בעניין תענית בכורים בערב פסח פרסמתי מתוך כתב יד זה בכתב העת מוריה רפג-רפה (תשס"ב), עמ' כא-לב. שם גם הארכתי מעט יותר על הידוע לנו על חכמים אלו. בינתיים נתחדש לי פרט נוסף לגבי ר' שמואל, שבאחת מתשובותיו הוא מכנה את ר' יוסף אלמושנינו כמורו.¹

כאן מתפרסמת תשובה נוספת של ר' שמואל. ר' שמואל נשאל מחכם, שאינו ידוע לנו, מדוע סומא יכול לברך בתפילת שחרית ברכת יוצר המאורות, ואינו יכול לברך ברכת בורא מאורי האש בהבדלה. שאלה זו מצויה כבר בראב"ה כפי שמובא בדברי תשובתו של ר' שמואל. ר' שמואל ראה את דברי הראב"ה במרדכי ובהגהות מיימוניות ובשו"ת מהרי"ל כפי שהוא ציין, ושם מובא כי הראב"ה סבור שיש לחלק בין שתי הברכות. היינו, ברכת יוצר המאורות נתקנה על ההנאה הכללית, ולסומא יש הנאה כיון שאחרים רואים אותו ומצילים אותו ממכשולים, ולכן הוא יכול לברך; אבל ברכת מאורי האש נתקנה על ההנאה הפרטית שלו, ולכן אינו יכול לברך. ר' שמואל, כדרכה של תורה, מרחיב עוד בעניין זה ומערב בתשובתו גם הסברים על דרך הקבלה. בסוף התשובה התייחס ר' שמואל למספר שאלות נוספות הקשורות לברכת יוצר המאורות. מתברר כי אף שאלות אלו הן חלק מדיון של אותו שואל בברכת יוצר המאורות, ועליהן השיב ר' שמואל בקצרה. בעוד שלשאלה המרכזית: מה ההבדל לגבי סומא בין ברכת יוצר המאורות

1 כך כתוב בעמ' 138: "כי זה לי עשרה חדשים נשאתי ונתתי על דין זה עם החכם השלם הדיין המצויין מורי הרב כמהר"ר יוסף אלמושנינו נר"ו".

וברכת הנר בהבדלה, מצאנו דיונים בראשונים ובאחרונים,² הרי שביחס לשאלות האחרות לא מצאתי לפי שעה דיון אצל חכמי הדורות.

ברצוני להעיר כאן עוד שתי הערות על האמור בתשובה שלפנינו. האחת, ר' שמואל בתשובתו כתב את המשפט הזה: "שלפי שהיתה ברייתה של אש על ידי אדם לכך יברך על שנברא האש על ידו, גם הסומא אדם בשם יקרא והיה צריך לברך". כידוע קיימת מחלוקת תנאים בדבר חיובו של הסומא במצוות. ר' יהודה סבור שסומא פטור מהמצוות, ואילו חכמים סבורים שסומא חייב במצוות (בבא קמא פז ע"א). לכאורה דברי ר' שמואל הם אליבא דחכמים, ברם הואיל ור' שמואל לא התייחס בתשובתו למחלוקת שבין ר' יהודה לחכמים, נמצא אפוא כי דברים שאמר כאן אינם קשורים למחלוקת זו, אלא הם לפי דעת כולם. ואם כן פשט דבריו הוא שגם ר' יהודה יסכים כי אין להוציא את הסומא מכלל המין האנושי, והוא נקרא בשם אדם. לכן אם האש נבראה על ידי בן המין האנושי במוצאי שבת, הרי שגם הסומא בכלל זה, ולכן אף הוא חייב בברכת הנר במוצאי שבת. אבל לכאורה קביעת מעמדו של הסומא כאדם, וללא קשר עם מחלוקת ר' יהודה וחכמים אינה מוסכמת על הכול. כך כתב ר' יעקב חגיז בתשובותיו הלכות קטנות, ח"ב, סימן לח:

ונראה דכל שחסר אחד מן החושים החשובים רוחניים כמו הסומא החשיבוהו ללא אדם, כמו שאמר (איוב יח, ג) (למה) [מדוע] נחשבנו כבהמה, וכתוב ועיניו הכבד ואזניו השע (ישעיהו ו, י), ולפיכך איכא למי"ד (ב"ק פז ע"א) דסומא פטור מן המצוות כמו חרש.

ר' חגיז שולל מן הסומא את התואר אדם אליבא דר' יהודה. אפשר לומר כי שורש המחלוקת ביניהם הוא כך: ר"י חגיז סבור שהמצוות נועדו לאנשים בעלי כוחות רוחניים מסוימים. אדם רגיל נברא עם כוחות אלו, במידה זו או אחרת, ולכן ניתן להכלילו במערכת של מצוות התורה. אבל לסומא חסר כוח מסוים מיום היוולדו, ודומה כי חיסרון של חוש זה או אחר גורם לו חיסרון מסוים גם בדעת, ולכן אי אפשר לבוא אליו בדרישות לקיום המצוות. אבל לשיטת ר' שמואל סומא

2 ר' שמואל ציין את הראשונים שדנו בכך, וכן הזכיר את כנסת הגדולה. חכמים נוספים שדנו בכך הם הרדב"ז בתשובותיו סימן שני אלפים שכא; קרית חנה דוד לר"ד סקילי, ח"ב, או"ח סימן נ; שו"ת צפחית בדבש לר"ח פינטרימולי, או"ח סי' ל; ימי יוסף בתרא לר"י ידיד הלוי, או"ח סימן יא. אכן ר' שמואל לא היה יכול לראות ספרים אלו מכיוון שנדפסו מאוחר יותר לתשובתו, כולל תשובות הרדב"ז.

נחשב כבן דעת לכל דבר גם אליבא דר' יהודה, אלא שהוא פטור מכל המצוות משום גזירת הכתוב כנלמד שם בסוגיה. ייתכן גם שלשיטת ר' שמואל הסומא פטור מכל המצוות, שכן הדרישה לקיים מצוות היא חובה הדורשת ממנו פעילות מאומצת ומיוחדת מעבר לכוחותיו, ולכן פטרוהו חכמים מכך.³

ועתה להערה השנייה. בקשר לשיטת הראב"ה המוזכרת בתשובה שלפנינו, כדאי להוסיף עוד פרט מעניין שעליו אנו שומעים מתלמידו, ר' יצחק ב"ר משה בעל אור זרוע. כידוע, ספר אור זרוע נדפס מאוחר מאוד, רק לפני כמאה וחמישים שנה, וככל הנראה ר' שמואל לא ראהו בכתב יד. לכן אף שעניין זה אינו שייך במישרין לתשובה שלהלן מצאתי לנכון להזכיר פרט זה. בעל אור זרוע מעיד כדלקמן:⁴

שלח רבי יהודה בר' קלונימוס בר' משה אל רבינו אפרים זצ"ל מי שהוא סומא אם יש לו לברך בורא מאורי אש אם דומה ליוצר המאורות אם לא ולא ראיתי שהשיב לו. ולפני מורי ר' אליעזר בר' יואל זצ"ל בא מעשה והורה שיש לו לברך מההיא דפרק הקורא את המגילה גמ' סומא פורס על שמע דתניא ר' יוסי אומר כל ימי הייתי מצטער על מקרא [...] ואע"ג שפירשנו דאין מברכין על האור עד שיהנה מן האור ה"מ באדם שיכול ליהנות ולברך, אבל סומא מברך עליו מיד, וכן הלכה למעשה כי מורי ה"ר אליעזר היה בעל מעשים ובעל הוראות וראוי לסמוך עליו.

נראה אפוא שהראב"ה חזר בו. חזרות הראשונים אינן דבר יוצא דופן כידוע, ולא נעסוק בזה כאן. אפשר שמצאנו מקומות נוספים שהראב"ה חזר בו,⁵ אבל גם

3 ראו ר"א ליכטנשטיין, "בענין חיוב סומא בנר חנוכה", הדרוס נ (תשמ"א), עמ' 184–205. בעמ' 187–188 כתב שאפשר להסביר את שיטת ר' יהודה בשני אופנים. האחד, "הטעם בפטור סומא לר' יהודה שאף הוא נובע מגודל המאמץ שקיום מצות ידרוש ממנו" והוא נותן דוגמות לסברא זו. באופן שני הוא כותב שם: "ומה שמיעט ר' יהודה, סומא אם מעונשים ואם ממצות, אין בכך משום גזירת הכתוב גרידא או הלכתא בלא טעמא אלא שמשמעות המיעוט, והפסוק ממנו נלמד, היא שבתחומים אלה אין סומא מוגדר כבן דעת". בהמשך דבריו מראה ר"א ליכטנשטיין ששתי גישות אלו בהסבר שיטת ר' יהודה הן מחלוקת הראשונים.

4 אור זרוע, חלק ב, הלכות מוצאי שבת, סימן צד, מהדורת מכון ירושלים תשס"א, עמ' שכו.
5 ראו ראב"ה, הלכות יו"ט סימן תשצט, מהדורת ר"א אפטוביץ, עמ' 488 והערה 1, שלדעת אפטוביץ הראב"ה חזר בו, ברם ר"פ זביחי בתשובותיו עטרת פז, ח"א, כרך ב, יו"ד סימן י, ד"ה "והנה הרמ"א" אינו סבור כך, ולדעתו נפלה טעות בדברי הרמ"א שעליו

זו אינה השאלה העומדת בפנינו. השאלה העומדת בפנינו במקרה זה היא מה היה פסקו הראשון של הראב"ה שממנו חזר בו. אין לנו ידיעות ודאיות על כך, אולם יש להניח כי הראשונים שהביאו את פסקו של הראב"ה, ידעו כי זה הוא פסקו הלכה למעשה, היינו הפסק הסופי שלו.⁶

יחד עם זאת יש לציין כי שיטת הראב"ה כפי שהיא מובאת באור זרוע אינה יחידאית. ברור שתלמידו בעל האור זרוע קיבלה. נוסף על כך שיטה זו נמצאת גם במנהיג (הלכות שבת סימן סז, מהדורת רפאל, עמ' קצז), ובאורחות חיים בשם יש אומרים (הלכות הבדלה, סימן יב, מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 321).

התשובה הנדונה מודפסת בזה כפי שהיא נמצאת בכתב היד, למעט שינויים מסוימים. בכתב היד מרובים ראשי התיבות. לנוחיות המעיין נפשטו רובם, והשארתי רק את אלו שהם מקובלים ביותר. חילקתי את התשובה לקטעים, והוספתי סימני פיסוק. ציינתי למקורות בסוגריים בגוף התשובה. יחד עם זאת יש לדעת כי לשונו של ר' שמואל היא מליצית ומורכבת מדברי חז"ל ומשברי פסקים. הדבר ניכר מאוד בפתיחה, וגם במקומות מסוימים במהלך תשובתו. לא ציינתי למקורן של מליצות אלו. בהערות ניתנו הסברים קצרים במקומות הנראים לי כדורשים הסבר.

[תשובת ר' שמואל ב"ר חיים פינטו]

חזו הוית פום ממלל רברבן אמרות טהורות, כורד והדס מעוטרות, שאיל יקירא מלתא בטעמא ודבר גבורות, ורבו יתירה אישתכחת ביה להבין ולהורות, הרי הוא החכם השלם נר"ו שאל דעתי על ענין ברכת יוצר המאורות, שחייבין בה לברך בשם ה' המאיר לארץ הולכי מדברות, והצד השוה עינא פקיא ומי שלא

התבסס אפטוביצר. אפטוביצר הפנה למקום נוסף המלמד על חזרתו של הראב"ה, והוא בראב"ה למסכת פסחים סימן תיט, עמ' 38, ולדבריו שם בהערה 11. במנהיג מהדורת רפאל המוזכר בפנים, צוין בהערה כי בהכרמל החדשי, שנה ב (תרל"ג), עמ' 197-198, עמדו על הסתירה. הכותב, ר"י גיביאנסקי, נוטה לומר שראב"ה חזר בו מפסקו המוזכר באור זרוע, שהרי לא סביר שכל הראשונים המביאים את פסק הראב"ה, לא ידעו את עדות בעל אור זרוע, אלא מן הסתם יש לומר לדבריו שכנראה נשמטו מספר שורות באור זרוע, שבהן נאמר שהראב"ה חזר בו מהוראתו. ר"א אפטוביצר בהערותיו לראב"ה, ח"ב, עמ' 152, הערה 10 כותב: "וצ"ל שרבינו חזר בו למעשה ממה שהורה להלכה". היינו, הוא סבור שעדות תלמידו בעל אור זרוע, שהיא עדות למעשה, היא הקובעת. יש להוסיף כי בשו"ת לשד השמן לרש"ד שפרינץ, ורשה תרל"ט, או"ח סימן ו, העיר על כך וכותב כי פלא שלא הרגיש בזה אף אחד מהפוסקים, ונשאר בצ"ע.

ראה מאורות,⁷ ובברכת מאורי האש זה נכנס וזה יוצא⁸ ונעשה התורה כשתי תורות, ועל זה אחוה דעי ואם דל הוא, וזה החלי בס"ד.
גרסינן בפרק הקורא עומד (מגילה כד ע"ב) גבי מתניתין דסומא פורס וגוי, תניא אמרו לו לר' יהודה הרבה צפו לדרוש במרכבה ולא ראו אותה מימיהם, ור' יהודה התם באבנתא דליבא תליא מלתא והא קא מכיין וידע, הכא משום הנאה הוא והא לית ליה הנאה, ורבנן אית ליה הנאה כר' יוסי, דתניא אמר ר' יוסי כל ימי הייתי מצטער על מקרא זה כאשר ימשש העור באפלה (דברים כח, כט) וכי מה איכפת ליה וגוי עד שבא מעשה⁹ וראיתי סומא ואבוקה בידו, אמר לי כל זמן שאבוקה בידי בני אדם רואין אותי ומצילין אותי מן הפחתים ומן הקוצין ומן הברקנין, עד כאן. והקשה מעלת כבוד תורתו, דכיון דקיימא לן כרבנן דסומא פורס על שמע משום הנאה דאית ליה על ידי אחריני, וכן פסק הטור ז"ל בא"ח סו' ס"י ס"ט, וא"כ למה בברכת האש של מוצאי שבת פסק הטור בא"ח ס"י (רצ"ט) [רצ"ח] דסומא אינו מברך, והוה ליה כמזכה שטרא לבי תרי. ואי מהא לא אירייה ולא קשה ולא מידי, דבענין זה נשאו ונתנו קמאי דקמן, דכתב המרדכי פ"ב במגילה (סימן תשצט) ובהגהות מימוניות פכ"ט דשבת (אות י') ז"ל, מהר"ם היה מסופק אם סומא מברך על הנר כיון דלא קי"ל כר' יהודה דסומא לא יפרוס אלא כרבנן וגוי, לראבי"ה (פסחים סימן תקכג, מהדורת אפסוביצר עמ' 152; מהדורת דבליצקי דף קא ע"א; מגילה סוף סימן תקפז, מהדורת אפסוביצר עמ' 313; מהדורת דבליצקי דף רח ע"ב) נראה דאין מברכין¹⁰ על הנר עד שיאותו לאורו ותניא דאין מברכין עד שיראה שלהבה עולה ומשתמש לאורו, אבל בפורס על שמע בהנאה תליא מלתא ואפילו באחריני כדמייתי התם והיית ממשש בצהרים עכ"ל. וא"כ לפי זה פסק הטור ז"ל דסומא אינו מברך על האש של מוצאי שבת, ואפשר ג"כ שלזה מסכים הרמב"ם ז"ל ממה שכתוב שאין מברכין עד שיאותו לאורו. וכן פסק מהר"י סג"ל¹¹ ס"י יא, דהואיל וראבי"ה כתב שאסור למה יש לנו ליכנס במחלוקת.

- 7 כלומר בברכת יוצר המאורות חייבים לברך הן אדם רגיל (מכונה כאן בשם "הולכי מדברות") הן הסומא (מכונה כאן בלשון סגי נהור "עינא פקיחא").
- 8 כלומר ביחס לברכת בורא מאורי האש אין חובת הברכה חלה באופן שווה על שני סוגי האנשים הללו, אלא האחד (אדם רגיל) חייב ("נכנס"), והאחר (סומא) פטור ("יוצא").
- 9 ר' שמואל קיצר את האמור בגמרא, ואין בזה נפקא מינה, ע"ש.
- 10 שם איתא כאן: דגבי נר לאו בהנאה תליא מילתא, כדתנן פרק אלו דברים אין מברכין על הנר וכו', ונראה שיש כאן השמטה.
- 11 בשו"ת מהר"י"ל.

ואיברא דאעיקרא דדינא קשיא, למה בברכת האש צריך שיאותו לאורו, ואם אינו רואה האש אינו יכול לברך, שהרי כמו שהסומא פורס על שמע מפני שיש לו הנאה על ידי אחריני, כך יש לו הנאה באש של לילה שרואים אחרים ומצילין אותו מן הפחתים וגוי' וכמו שכתוב בגמ'. גם הרשב"א ז"ל כתב (בתשובותיו חלק א) בסי' קנ"ט שלפי שנאסר האש בשבת מברכין עליו במוצאי שבת לפי שחזר להתירו, וא"כ מן הדין היה צריך הסומא לברך שגם לו נאסר האש בשבת. גם לפי טעם השואל, שלפי שהיתה ברייתה של אש על ידי אדם,¹² לכך יברך על שנברא האש על ידו, גם הסומא אדם בשם יקרא והיה¹³ צריך לברך. ואין לדחות משום שאין בידו להדליק, ואם היה אדם הראשון בלא ראות לא היה יכול להדליק, שהרי הדלקה עושה טובה גם לסומא על ידי אחרים כמו שכתבתי לעיל.¹⁴

גם צריכין אנו למודעי מה שהקשה עוד מעלת כבוד תורתו, למה אין מברכין בכל לילה על האש כשאר ברכות הנהנין וגוי'.

ונראה לתרץ לעניות דעתי שברכת האש היינו רמז שהרשעים שיוצאים בשבת מאש של גהינם ובמוצאי שבת חוזרים אל המקום אשר היו בתחילה,¹⁵ ולפי זה אנו מברכין על האש כדי להצדיק את הדין שהקב"ה עושה עם הרשעים בימי החול ותבער במ אש ה' (על פי במדבר י"א, א), ובזכות זה ה' יצילנו מדינה של גהינם. וכפי טעם זה הסומא אינו מברך מפני שאינו רואה האש כדאמרין בירושלמי דברכות פרק אלו דברים (ה"ו) והביאו מרן ב"י ז"ל בסוף סי' רצ"ח, נר בתוך חיקו או בתוך פנס או בתוך ספקלריא, רואה את השלהבת ואינו משתמש לאורה, משתמש לאורה ואינו רואה, אין מברכין עד שיהא רואה את השלהבת ומשתמש לאורה וגוי'. ולא דמי לברכת מאורות, דהמאורות ליהנות ניתנו בין לפקח בין לסומא, וכיון שעיקר הברכה היא על ההנאה לא שנא סומא

12 על פי האמור בבראשית רבה י"א, ב, שנתיירא אדם הראשון מן החושך, ו"מה עשה הקב"ה זימן לו שני רעפים, והקישן זה לזה ויצא מהן אור". טעמו של השואל אינו לפנינו, הואיל והשאלה עצמה אינה נמצאת בכתב היד.

13 היינו: והוא.

14 דחייה זו אינה מובנת, שהרי לפי דברי ר' שמואל טעמו של השואל הוא משום שהאש נבראה על ידי אדם הראשון במוצאי שבת, לכן אנו מברכים עליה במוצאי שבת ולדעת השואל המברך כיום צריך להיות בעל יכולת ליצור אש כמו אדם הראשון הואיל וסומא אינו יכול לעשות זאת, הוא פטור מלברך. אם כן טענתו של רבנו אינה מובנת כי הסומא נהנה מהאש ע"י אחרים, אבל עדיין אין הוא יכול ליצור אותה בעצמו כמו שיצרה אדם הראשון.

15 עיינו בטור, או"ח סימן רצב, רצה, ויש עוד מקורות רבים לכך, ואין להאריך.

לא שנא פקח, מה שאין כן בברכת האש של מוצאי שבת שאינה מפני ההנאה, ולפי זה אין מברכין עד שיאותו לאורו.

וגם לפי טעם זה אתי שפיר מה שאין מברכין בכל לילה על האש אלא במוצאי שבת דוקא, מפני שבשבת לא שלט האש ובמוצאי שבת חוזר ודולק, ומברכין על פי חידושו, מה שאין כן בשאר ימי השבוע. וא"ת איך מברכין על האש במוצאי שבת מפני אש של גהינם, שהרי אמרינן בסוף פרק שלשה שאכלו (ברכות נא ע"ב) אין מברכין על כוס של פורענות, מאי כוס של פורענות אמר רב נחמן בר יצחק כוס שני. תניא נמי הכי השותה כפלים לא יברך משום שנאמר הכון לקראת אלדיך ישראל (עמוס ד, יב). וכתב הר"ן¹⁶ ז"ל נראה למורי הרב נר"ו לפרש דכוס שני ר"ל שכבר שתה בתוך הסעודה שתי פעמים, ור"ל כיון ששתה זוגות שמזיקים שולטין בהם ובא פורענות לאדם על ידם אין מברכין עליהם בכוס אחר. ויש לדקדק¹⁷ למה אין מברכין בכוס של פורענות שהרי אמרינן במתני' פרק כיצד מברכין (ברכות מ ע"ב) על החומץ ועל הנובלות ועל הגובאי אומר שהכל נהיה בדברו, ר' יהודה אומר כל שהוא מין קללה אין מברכין עליו, והלכה כרבנן דמברכין וכמ"ש הר"ן ז"ל (שם, דפ' וילנא כח ע"ב) דאפילו בפחות מרביעית מברך בתחילה מפני שלא יהנה מן העולם בלא ברכה. הרי שאפילו במין קללה מברכין, וא"כ למה אין מברכין בכוס של פורענות, ואפילו לר' יהודה מברכין על הגובאי אעפ"י שמזיק לעולם ואוכל התבואה למאן דאמר דלא קאי אלא אחומץ ונובלות בלבד שהיו טובים מתחילה ונפסדו כמ"ש שם הר"ן, וא"כ בין לר' יהודה בין לרבנן מברכין במין קללה, ולמה הכא אין מברכין בכוס של פורענות אעפ"י שמזיק. ונראה לחלק, דבשלמא בכוס של פורענות אין מברכין מפני שמתירא מהנזק שעתיד לבא עליו, דהשותה זוגות ניזוק ע"י שדים, ולפי זה אינו יכול לכוין, אבל התם בגובאי בעוד חיים חייתו מזיק, אבל עכשיו שמת אינו מזיק ולפי זה יכול לברך.

עוד יש לחלק בין נזק של אדם עצמו, לנזק דבר אחר כגון שדות וכרמים. דבנזק של אדם עצמו אינו יכול לכוין ולברך, שכל אשר לאיש יתן בעד נפשו, אבל נזק של גובאי שאינו מזיק אך¹⁸ בשר או בעצם אדם אלא דבר שבממון, ולפי זה יכול לברך.

16 היינו ר' יונה על הר"ף. קשה להגיה כאן: הר"י, כיון שגם לקמן קראהו בשם הר"ן.

17 מכאן ואילך אלו דברי ר' שמואל.

18 מילה זו נראית כמיותרת.

עוד יש לדקדק במ"ש הר"ן, דהא דאמרינן לא יברך אינו ר"ל שלא יברך אלא ר"ל שלא יזמן הוא אלא האחרים יזמנו כדי שיפטרו אותו וגו', אבל ודאי צריך לברך על מה שאכל. וקשה שכיון שמתירא מהנזק ואינו יכול לכונן לבו למה צריך לברך, שהרי מי שאינו יכול לכונן בתפילתו אינו יכול להתפלל. וכן קשה למה מברכין בורא מאורי האש כיון שהוא דבר של פורענות לפי מה שכתבתי, וי"ל דודאי חייב אדם לברך על כל דבר שנהנה מן העולם ואפילו בדבר של פורענות שאינו יכול לכונן, שהרי כתב המרדכי בפי' הדר (עירובין סימן תקיב, דפ' וילנא דף לח ע"ב) והגהות מיימוניות פ"ד דתפלה (אות כ) דשאר ברכות חוץ מק"ש ותפלה יכול לברך אפילו שהוא שכור. >ועיין עוד מ"ש הרב כסף משנה על מ"ש הרמב"ם בפ"ח דברכות (ה"ב) אבל אם שטה השמן לבדו וגו'<.¹⁹

ועוד יש טעם אחר לברכת מאורי האש קרוב למה שכתבתי לעיל, כמ"ש הזוהר הקדוש בראשית דף ד' (ע"ב) פסקא (ויברך) [ויעש] אלד"ים את שני המאורות (בראשית א, טז), דא מאור ודא מאור בגין כך אינון נהורין דסלקי לעילא איקרו מאורי אור, ואינון נהורין דנחתין לתתא איקרון מאורי אש דאינון דרגין לתתא ושלטי כל יומי דחול, ועל דא כד נפיק שבתא מברכין על שרגא דאתיהב לון רשות לשלטאה, אצבען דבר נש וגו' עד ובגין כך אחסין נייחא לכל עמין וירתין ירותא דיומא דא עמא קדישא דאקרון עמא חד באינון²⁰ מאורי אור וגו', וכד נפיק שבתא גניזין מאורי אור דלא אתגליין ומאורי האש שלטין כל חד וחד על דוכתייהו, אימתי שלטין במוצאי שבת עד מעלי יומא דשבתא, ועל דא אצטריכו לאתנהרא מההוא שרגא למוצאי שבת עכ"ל המאיר והבהיר, ובזה נמצא שמיושב ומתוקן למה אין מברכין בכל לילה, ולמה אין הסומא מברך, שברכה זו לא נתקנה להנאתו של אדם, והסומא כיון שאינו רואה אינו מברך, וגם אין שייך לברך אלא במוצאי שבת דוקא בשנותו את טעמו המבדיל בין קדש לחול. >ואל ירע בעיניך שמבדילים בין שבת ליי"ט, שגם ביי"ט יש אחיזה לחיצונין, מה שאין כן בשבת כמ"ש בס' כונות האר"י דף נ"א²¹ על פסו' ברכת ה' [היא] תעשיר (משלי י, כב), והענין דביי"ט עולה המלכות עד חגי"ת ובשבת עולה עד ח"ב וזר לא יקרב שם<. ובזה יש ליתן טעם לשבח למה הבערה יצתה מכלל

19 המוקף בסוגריים נכתב בגיליון או בין השיטין, וכן נמצאות עוד הערות מסוג זה בהמשך התשובה.

20 לפנינו בזוהר: בארעא, וכצ"ל.

21 בשער הכוונות לר"ח וויטאל, נמצא כן בעניין הפרש השבת ליו"ט, דפוס שאלוניקי, דף קיא ע"ג. ולא נפנית לחפש לאיזה דפוס כיוון ר' שמואל.

אבות מלאכות (שבת ע ע"א) מפני חומר שבה, שהאש שולט בחול ואינו שולט בשבת כי קדוש הוא, קדש הלולים, ואין מערבין מין בשאינו מינו, שע"י הדלקת האש של תחתונים הנה הנם גרמא בניזקין, שהכל תלוי בהתעוררות התחתון לאנוש עלי ארץ והבן אם תבין ואם ידעת.

ומה שהקשה עוד מעלת כבוד תורתו למאן דאמר שאין צריך לברך בלילה ברכת האש שכבר נפטר ביוצר המאורות כמ"ש מרן ב"י ז"ל בטור א"ח סוף סי' תרצ"ג, וכתב הרב בעל כנסת הגדולה פירוש אין ברכה זו מיוסדת מצד שאסור ליהנות מן הנר בלא ברכה כשאר ברכות הנהנין לפי שכבר נפטר ביוצר המאורות שבה נכלל אור הנר, וא"כ חיובה במוצאי שבת אינו אלא זכר למה שאירע לאדם הראשון. והקשה מעלת כבוד תורתו דסדר לשון הברכה יוצר אור ובורא חשך וגוי כאמור לעושה אורים גדולים משמע שמדבר במאורות הגדולים אשר בשמים כמ"ש המשורר לעושה אורים וגוי את השמש וגוי ואת הירח (תהלים קלו, ו-ח) וגוי. ועוד שאפילו נאמר שבסיומה שנאמר בה יוצר המאורות לשון רבים נכלל בזה מאורי האש, אין בה הזכרת מלכות, וכל ברכה שאין בה הזכרת מלכות אינה ברכה (ברכות נו ע"ב) ע"כ. לזה יש לדחות דלא קשיא מידי, דכיון דפתח בתחילה בהזכרת שם ומלכות אין צריך להזכיר בסופה הזכרת שם ומלכות דתחילתו מוכיח על סופו, כדאמרינן בפרק שלשה שאכלו (ברכות נ ע"א), ברוך שאכלנו משלו הרי זה ת"ח, על המזון שאכלנו הרי זה בור, אמר רב הונא בריה דרב יהושע לא אמרן אלא בשלשה דליכא שם שמים, אבל בעשרה דאיכא שם שמים מוכחא מילתא כדתנן וגוי.

עוד הקשה מעלת כבוד תורתו נר"ו, שאם מברכין²² על הלילה שעברה הרי קי"ל (פסחים ז ע"ב) דכל הברכות²³ עובר לעשייתן, ואם על הלילה שעתידה לבא היא מוקדמת טובא ולא מצינו כן בשום ברכת הנהנין.²⁴ ועוד למאן דאמר שאינו נפטר ביוצר המאורות, אמאי לא מברכין בכל לילה כשאר ברכות הנהנין עכ"ל מעלת כבוד תורתו נר"ו. וגם אני כמוהו בכל אלה.²⁵ >ועוד קשיא לי שאם נפטר

22 היינו ברכת יוצר המאורות.

23 לפנינו: כל המצוות מברכין עליהן עובר לעשייתן, וכצ"ל.

24 כלומר לשיטה שברכת יוצר המאורות פוטרת את ברכת הנר במשך השבוע, למעט מוצאי שבת, היא השיטה שהזכרה זה עתה, מקשה השואל על מי חלה ברכת יוצר המאורות. הרי אין היא יכולה לחול על הלילה הקודם, ולא על הלילה העתיד לבוא, כלומר על הנר המודלק באותו לילה, ואם כן אין לומר שהיא פוטרת את ברכת הנר.

25 אף על פי שר' שמואל השיב לעיל מדוע אין מברכים על הנר בכל לילה, הרי שזו הייתה תשובה לפי שיטתו. אבל לשיטת האומרים שיוצר המאורות פוטרת, הרי כפי שהסביר

ביוצר המאורות, למה צריך לברך המעריב ערבים, שהרי הזכיר (ברכות יא ע"ב) מידת לילה ביום יוצר אור ובורא חשך.²⁶ והכלל העולה שבכל המקומות קבלה נקבל על הדין ועל האמת, ועיקר ברכת האש להבדיל בין הקדש ובין החול כמ"ש לעיל. ואמרי' בפרקי ר' אליעזר (פרק ב) ר' צדוק אומר כל מי שאינו מבדיל על היין במוצאי שבת או שאינו שומע מאחרים שמבדילין אינו רואה סימן ברכה לעולם, אבל המבדיל על היין או שומע מאחרים שמבדילין הקב"ה קוראו קודש ועושהו סגולה שנאמר והייתם לי סגולה מכל העמים (שמות יט. ה), ואומר ואבדיל אתכם מן העמים (ויקרא כ. כו). ואמר ר' יוחנן שלשה מנוחלי עה"ב.²⁷ וטעם הבדלה על היין כטעם ברכת מאורי האש, שהיין דולק ומבעיר את הבערה כמו האש, ומברכין עליהם להמתיקם, וכן מקדשין על היין בשבת להורות שאין דין בשבת ומפני שאין הגבורות שולטים בשבת אינו חייב לקדש דווקא ביין, אלא אי חביב עליה ריפתא מקדש אריפתא, מה שאין כן בהבדלה דקיימא לן שאין להבדיל בפת אלא דווקא ביין (שו"ע או"ח סימן רצו ס"ב), פי המדבר נאמן בברית אהבתו הצעיר שמואל ב"ר חיים פינטו ז"ל

כנסת הגדולה, עולה שהם סבורים שיש צורך לברך גם על ההנאה מהאש, ולשיטה זו הקושיה שלפנינו עדיין קיימת.

26 קושיה זו אינה מובנת. שהרי באותו מקום בברכות נאמר: "אלא אמר רבא כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום. בשלמא מדת לילה ביום כדאמרינן: יוצר אור ובורא חשך, אלא מדת יום בלילה היכי משכחת לה. אמר אביי: גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור". נמצא שברכת יוצר המאורות, הואיל ואינה מקיימת את הזכרת מידת יום בלילה, אינה יכולה לפטור את המעריב ערבים.

27 כך בפסחים קיג ע"ב. וההמשך שם: "אלו הן... המבדיל על היין במוצאי שבתות".